

ZARYS DZIAŁALNOŚCI OSKARA HALECKIEGO NA EMIGRACJI W LATACH 1940-1973 - SZERMIERZA WOLNOŚCI POLSKI¹

dr inż. Aleksander Maciej Jabłoński
The Oskar Halecki Institute in Canada

Prof. dr hab. Oskar Halecki vel Chalecki, Jr. (1891 – 1973)

(Fot. N.N., Visuotinė Lietuvių Enciklopedija, fot. z czasów
po II wojnie światowej w internetowej encyklopedii łotewskiej)

Wstęp

Oskar Halecki należy do wąskiego grona największych historyków polskich XX w. Jego życie wypadło w okresie najtrudniejszych lat współczesnej historii Polski i objęło czasy I wojny światowej, odzyskanie przez Polskę niepodległości po 123 latach niewoli, wojnę polsko-

¹ Artykuł ukazał się w monografii p.t. *Rola i udział Polonii amerykańskiej w kształtowaniu stosunków polityczno-społecznych pomiędzy USA i Polską na przestrzeni XX i XXI wieku*, red. naukowa Waldemar Gliński, USKW, Polskie Towarzystwo Historyczne, Warszawa – Orchard Lake 2020, pp. 315-365 (w wersji polskiej i w wersji angielskiej)

bolszewicką, trudny czas budowy II Rzeczypospolitej, a następnie dramatyczny Jej kres w 1939, czas niewoli zarówno niemieckiej i tej dłuższej sowieckiej, niszczącej nie tylko fizycznie, ale psychicznie naród i możliwość prowadzenia wolnej działalności naukowej. Od 1939 Halecki znalazł się na emigracji, a od 1940 do końca swego życia w 1973 przebywał i pracował w U.S.A. Okres Jego działalności w Ameryce należał do najpłodniejszych w Jego pracowitym życiu. Jego wpływ na światową myśl historiozoficzną był znaczący. Nie ma na Zachodzie historyka zajmującego się historią Centralnej i Wschodniej Europy, który by podczas swoich studiów nie korzystał z Jego dzieł.

Oskar Halecki vel Chalecki, herbu Chalecki (odm. polskiego herbu Abdank) urodził się 26 maja 1891 we Wiedniu, stolicy liberalnej i wielokulturowej monarchii austro-węgierskiej, dynastii Habsburgów. Był synem Oskara Alojzego Haleckiego vel Chaleckiego Ritter von Nordenhorst (1838-1903), generała dywizji (czyli feldmarszałka porucznika piechoty armii austro-węgierskiej) i Leopoldyny Delimanić (1856-1943), pochodzącej z arystokratycznego rodu chorwackich żupanów. Przodkowie młodego Oskara byli już od dawna członkami wojskowej elity austriackiej, ale Jego ojciec pamiętał o polskich korzeniach rodu i najął prywatnego nauczyciela języka polskiego dla młodego syna. Dokonał też zapisu testamentowego by jego syn Oskar kontynuował dalsze studia nad historią rodu Haleckich vel Chaleckich. Tak też się stało i młody Halecki ukończył już po śmierci swego ojca, studia historyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Czasy I wojny światowej, powstania Polski z niewoli i międzywojnia, spędził młody Oskar w Polsce. Podczas studiów poznał Helenę Szarlowską (1891-1964), koleżankę z roku, córkę Alojzego (1845-1911), historyka, powstańca 1863 r. na Litwie, następnie redaktora znanego krakowskiego „Czasu”. Oskar i Helena zawarli związek małżeński 15 lipca 1913 r. w kościele św. Barbary w Krakowie. Przeżyli wspólnie ponad pół wieku. Rzadko się rozstawali i Helena zwykle towarzyszyła Oskarowi w licznych konferencjach i pobytach naukowych. Nie posiadali potomstwa^{2,3}. W 1913 w bardzo młodym wieku dwudziestu dwóch lat, Oskar obronił doktorat, a

² Aleksander Maciej Jabłoński – *Oskar Halecki Halecki vel Chalecki, historyk zapomniany, Na Poważnie*, grudzień – styczeń 2013, nr 7/8, s. 58-61.

³ Andrzej Maciej Brzeziński – *Oskar Halecki a Liga Narodów – Poglądy i działalność*, Wydawnictw Uniwersytetu Łódzkiego, 2016, s. 9-10.

w 2015 habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim. Do 1918 wykładał jako „prywatny docent”. Stał się z wyboru Polakiem. W 1919 został członkiem i sekretarzem biura delegacji polskiej pod przewodnictwem Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego na Konferencję Wersalską ustalającą nowy porządek europejski, a także powołującą Ligę Narodów z siedzibą w Genewie. W tym samym roku podjął też pracę na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie objął Katedrę Europy Wschodniej. Od 1929 podjął się też prowadzenia wykładów w Szkole Nauk Politycznych UW⁴. Od tego czasu zaznacza się pewna dwoistość Jego zainteresowań: pracą naukową jako historyka, oraz jako bystrego obserwatora sytuacji międzynarodowej. Niewątpliwie wiązało się to z Jego dawnym udziałem w pracy delegacji polskiej pod przewodnictwem Romana Dmowskiego podczas konferencji pokojowej w Wersalu oraz pracą na forum Ligi Narodów.

Wybuch wojny w 1939 r. zastał go z żoną we Fryburgu, w Szwajcarii, skąd wyjechali szybko do Paryża. Profesor Halecki włączył się natychmiast do pracy organizacyjnej współtworząc Polski Uniwersytet na Obczyźnie, który istnieje do dziś w Wielkiej Brytanii pod nazwą Polish University Abroad (PUNO). Uchodząc przed agresją niemiecką w 1940 r. Haleccy wyjechali z Francji do Hiszpanii i przez Portugalię udali się w podróż do Ameryki. Do Nowego Jorku Haleccy wyruszyli na pokładzie greckiego statku „Nea Hellas”, który dotarł do Nowego Jorku 10 sierpnia 1940. Ameryka okazała się następnym etapem ich niełatwego życia⁵.

Początki działalności akademickiej w Ameryce

Każdy emigrant w Nowym Świecie wie dobrze, że los jego jest nie tylko kwestią przypadku, ale często zależy od kogoś kto udzieli wsparcia zarówno pod względem profesjonalnym, jak i czysto ludzkim. Profesorostwu Haleckim udzielił w 1940 wielkiego wsparcia dr Stephen Paul Mizwa, założyciel i długoletni prezes Fundacji Kościuszkowskiej. Znali się od 1938, gdy dr Mizwa zaprosił prof. Haleckiego na odbycie tury z wykładami po uniwersytetach amerykańskich. Stefan Mizwa był emigrantem polskim, który przybył do Ameryki lądując na Ellis Island w Nowym Jorku. Ukończył studia w Harvard University i rozpoczął pracę jako młody profesor ekonomii w

⁴ Małgorzata Dąbrowska, *Oskara Haleckiego droga do Bizancjum i na Bronx*, [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, pod red. M. Dąbrowskiej, t. I, Warszawa-Łódź 2012, s. 113.

⁵ Ibidem, s. 117.

Drake University. W 1923 prof. Mizwa utworzył Polish American Scholarship Committee jako pierwszy program wymiany dla studentów z Polski na uniwersytetach amerykańskich w dziedzinie administracji biznesu i ekonomii. W 1925 r. dzięki poparciu finansowemu Samuela M. Vauclain'a dyrektora naczelnego fabryki lokomotyw parowych Baldwin Locomotive Works, założył Fundację Kościuszkowską. Przechodziła ona różne okresy od instytucji całkowicie niezależnej, potem wspieranej przez polski rząd na wychodźstwie w Londynie, aż do penetracji komunistycznych służb specjalnych i do pewnego uzależnienia od rządu warszawskiego. Wtedy fundacja jednak była jeszcze instytucją całkowicie wolną od obcych wpływów.

Haleccy wylądowali w Nowym Jorku. Profesor Halecki był znany ze swoich umiejętności dydaktycznych i równocześnie ze świetnej znajomości języków – znał płynnie w mowie i w piśmie język niemiecki, francuski, włoski, angielski, i oczywiście język polski. Posługiwał się też płynnie na poziomie oratorskim łaciną. Dzięki poparciu dr Mizwy i dr Henry Noble MacCracken, ówczesnego prezesa Fundacji Kościuszkowskiej, Oskar Halecki rozpoczął pracę dydaktyczną w słynnym Vassar College w Poughskeepie, w stanie Nowy Jork.

Dr Henry Noble MacCracken (1880-1970), Rektor Vassar College, Poughskeepie, New York (1915-1946)

(Fot. N.N., Library of Congress ca. 1915)

Rektorem w tym czasie był właśnie dr Henry Noble MacCracken. Prywatny Vassar College założony w 1861 należy do dziś do najlepszych college'ów w dziedzinie nauk humanistycznych przygotowujących do dalszych studiów – szczególnie na poziomie doktorskim i ma jeden z najwyższych w Stanach Zjednoczonych procent absolwentów, którzy pomyślnie ukończyli później studia doktorskie. Przez ponad 100 lat był to college dla młodzieży żeńskiej i takim był nadal w czasach pracy Profesora Oskara Haleckiego. Należy do elitarnej grupy siedmiu żeńskich szkół wyższych nazywanych *Seven Sisters* i ma historyczny związek z Yale University. W pięknym i malowniczym małym kampusie Vassar College, w pełnej historycznych miejsc dolinie rzeki Hudson, wykładał podczas okupacji, profesor Oskar Halecki. Potrafił przemawiać w sposób niezwykle przekonujący i równocześnie porywający słuchaczy swoją niezwykłą erudycją i znajomością wielu tematów również spoza historii. Halecki zdawał sobie sprawę z doniosłości swojej roli jako osoby działającej wśród ówczesnych kół wpływu jakimi były kręgi uniwersyteckich intelektualistów w Ameryce. Postanowił z wielką determinacją, prowadzić swoją akcję intelektualną na rzecz bestialsko okupowanej Polski. Halecki nie traktował Vassar College jako stałego jeszcze miejsca akademickiego dla siebie, ale był wysoko oceniany.

Dr Henry Noble MacCracken tak napisał do niego w liście z 9 czerwca 1942: *Jest wręcz niemożliwością pomieścić na tym skrawku papieru ogrom wkładu, jaki uczynił Pan na rzecz Vassar w ciągu ostatnich dwóch lat, [...] Ze wszystkich stron słyszę najgorętsze pochwały i rekomendacje na temat tego, co w tym miejscu Pan dokonał. Wykłady na kursach wstępnych, a także rozważania o pryncypiach historycznego powołania, jak też i pozostały, trudny do wymienienia wkład w życie naszej uczelni są najwyższej wartości*⁶. Dopiero na początku 1944 dziekan wydziału nauk humanistycznych, znanego, prywatnego jezuickiego Fordham University w stanie Nowy Jork, ks. prof. Gustave Dumas w imieniu ks. prof. Roberta I. Gannon, zwrócił się do profesora Oskara Haleckiego z propozycją objęcia przez niego katedry studiów historycznych.

⁶ PIN, kolekcja 50 (Oskar Haleckiego), t 1 [w: Janusz Cisek – *Oskar Halecki – Historyk – Szermierz wolności*, IPN, Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2009].

Keating Hall, Fordham University, stan Nowy Jork

Miejsce pracy prof. Oskara Haleckiego w latach 1944-1973 - Wikipedia

Profesor Halecki przyjął tę propozycję i w ten sposób Fordham stał się miejscem jego pracy badawczej aż do śmierci. Ten sławny uniwersytet jezuicki i katolicki był wtedy bastionem nowoczesnej wiedzy. Fordham University był założony w 1841 r. przez diecezję nowojorską jako instytucja prywatna i prowadzona przez Kościół katolicki - początkowo pod nazwą St. John's College. Wkrótce uczelnia została przejęta przez Towarzystwo Jezusowe. Księża Jezuici rozwinęli Fordham University do objęcia przez niego, czołowej pozycji wśród najstarszych uczelni amerykańskich.

Trzy nurty działalności Oskara Haleckiego (1940 – 1973)

W działalności Oskara Haleckiego można wyróżnić trzy potężne nurty, które zresztą w wielu momentach przenikają się przez siebie. Te trzy nurty: to nurt pracy *sensu stricto* naukowej, nurt publicystyczny i nurt społeczno-polityczny. Ocena całościowa dorobku Oskara Haleckiego

powinna być dokonana w przyszłej monografii, która obejmie wszystkie nurty, a nawet aspekty tych nurtów. Bogactwo zainteresowań wynika nie tylko z ogromnej pracy własnej przedstawionej w opublikowanej zbiorczej bibliografii wszystkich prac profesora, ale również z równie imponującej bibliografii z prac o pracach Oskara Haleckiego, w obu wypadkach przygotowanej przez Michała Kozłowskiego^{7,8}.

Nurt naukowy

Najważniejsze prace książkowe Oskara Haleckiego opublikowane na emigracji, były tylko w pewnym sensie kontynuacją jego prac z czasów I wojny światowej i międzywojnia w Polsce. Według opinii prof. Piotra Wandycza z Yale University doświadczenie przeżycia II wojny światowej sprawiło, że prof. Oskar Halecki jako historyk i naukowiec mógł się odnieść do nowej sytuacji światowej i do poszukiwania rozwiązań dla kraju swego pochodzenia, Polski i całego regionu Europy Środkowo-Wschodniej⁹. Podczas swojej pracy naukowej w Polsce przyswoił sobie cały nowoczesny aparat pracy badawczej i posługiwanie się skomplikowanymi zasobami archiwalnymi. Wtedy jego zainteresowania koncentrowały się na zagadnieniach dotyczących czasów jagiellońskich, a w szczególności unii polsko-litewskiej.

Na początku swej pracy badawczej opublikował trzy monumentalne historyczne monografie: *Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków 1915, s. 315, *Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569*, Kraków 1915, s. 245, i wreszcie *Zgoda Sandomierska 1570 r. Jej geneza i znaczenie w dziejach reformacji polskiej za Zygmunta Augusta*, Warszawa 1915, s. 422. Następnie w krótkim czasie opublikował fenomenalne wprost dzieło jak *Dzieje Unii Jagiellońskiej*, t. 1: *W wiekach średnich*, Kraków 1919, s. 482; t.2:

⁷ Michał Kozłowski - *Bibliografia prac Oskara Haleckiego (1908-2011)* [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, red. Małgorzata Dąbrowska, t.2, Warszawa – Łódź, IPN 2014, s.218-269].

⁸ Michał Kozłowski - *Bibliografia prac dotyczących Oskara Haleckiego* [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, red. Małgorzata Dąbrowska, t. 1, Warszawa – Łódź, IPN, 2012, s.245-248].

⁹ Janusz Cisek – *Oskar Halecki – Historyk – Szermierz wolności*, IPN, Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2009, s.39.

W XVI wieku, Kraków, 1920, s. 385. Bez pomocy komputera, bez Internetu i bez elektronicznej biblioteki!¹⁰.

W okresie pracy badawczej w Ameryce przyszedł czas na opracowanie przełomowych w Jego twórczości prac dotyczących całego, jak wspomniano, regionu Europy Środkowo-Wschodniej.

Zanim do tego doszło Halecki wydał poszerzone nowe wydanie słynnej *Historii Polski*¹¹. W posiadaniu autora niniejszego eseju znajduje się 20-te (!) wydanie tego dzieła uzupełnione rozdziałami do czasu upadku komunizmu w Polsce, przez prof. Antony Polonsky i prof. Thaddeus V. Gromada¹². Ukazało się szereg wydań w jęz. angielskim, francuskim, włoskim i hiszpańskim. Ważną książką napisaną wspólnie z innymi znanymi historykami była wydana w 1941 Cambridge University Press, *The Cambridge History of Poland, t. 2: From Augustus II to Pilsudski (1697 – 1935)*¹³.

Jej t. 1 ukazał się w 1950 pod tytułem: *The Cambridge History of Poland, t 1: From Origins to Sobieski*¹⁴. Te dwa woluminy doczekały się znaczącej ilości recenzji. Autor eseju miał możliwość zapoznania się z drugim tomem tego dzieła w Fińskiej Bibliotece Narodowej w 1969. Książki te były niedostępne w bibliotekach w PRL.

W maju 1942 r. wraz z pięcioma innymi wybitnymi Polakami, Halecki stworzył Polski Instytut Naukowy w Ameryce (the Polish Institute of Arts and Sciences in America), który miał być kontynuacją zawieszoną w swej działalności Polskiej Akademii Umiejętności w Kraju. Do

¹⁰ Aleksander Maciej Jabłoński – *Oskar Halecki Halecki vel Chalecki, historyk zapomniany*, „Na Poważnie”, grudzień – styczeń 2013, nr 7/8, s. 58-61.

¹¹ Oskar Halecki – *The History of Poland: An Essay in Historical Synthesis*, tłum. z jęz. polskiego M.M. Gardner i M. Corbridge-Patkaniowska [poprawione i rozszerzone wyd. *La Pologne de 963 á 1914*, Paris 1933], London 1942, s.272.

¹² Oskar Halecki – *A History of Poland*, New York 1992, s.472.

¹³ [Redakcja] *The Cambridge History of Poland, t. 2: From Augustus II to Pilsudski (1697 – 1935)*, red. W.F. Reddaway, J.H. Penson, O. Halecki, R. Dyboski, Cambridge 1941, XVI + 630 s. + mapa (wyd. 2 w 1951).

¹⁴ [Redakcja] *The Cambridge History of Poland, t. 2: From the Origins to Sobieski to 1696*, red. W.F. Reddaway, J.H. Penson, O. Halecki, R. Dyboski, Cambridge 1950, XIV + 608 s. + mapa.

członków założycieli PIN-u należeli: historycy prof. Oskar Halecki i prof. Jan Kucharzewski (pierwszy premier rządu polskiego powołanego przez Radę Regencyjną w 1917 r.), prof. Bronisław Malinowski, światowej sławy antropolog, historyk państwa i prawa prof. Rafał Taubenschlag, geograf i podróżnik Henryk Arctowski oraz znany poeta Jan Lechoń. Polski Instytut Naukowy w Ameryce skupił również całe grono wybitnych profesorów amerykańskich, przyjaciół Polski i członków zagranicznych Polskiej Akademii Umiejętności. Do luminarzy PINu należeli: m.in. polski socjolog Florian Znaniecki z University of Chicago, dr James B. Conant, prezydent Harvard University, prof. Robert Kerner z University of California at Los Angeles (UCLA), prof. Charles Seymour z Yale University, ks. prof. Robert J. Gannon, jezuita i rektor Fordham University, czy dr Waldo G. Leland z Amerykańskiej Rady Stowarzyszeń Naukowych, twórca Narodowego Archiwum (National Archives). Pierwszym prezesem PINu został wybrany jednogłośnie prof. Bronisław Malinowski, a po jego śmierci prezesurę objął prof. Jan Kucharzewski, znany historyk i prawnik.

Pierwszym Dyrektorem Wykonawczym (Executive Director) PIN został prof. Oskar Halecki. Po śmierci prof. Jana Kucharzewskiego przejął tę funkcję w 1953 r. i pełnił ją do 1962 r. Od 1964 r. Oskar Halecki aż do śmierci pełnił natomiast funkcję prezesa honorowego Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce. Powstałe czasopismo naukowe *The Polish Review* dało możliwości wielu publikacji naukowych, w tym omawiających sytuację okupowanej Polski.

W 1950 r. Oskar Halecki wydał następne ważne dzieło p.t. *The Limits and Divisions of European History*¹⁵, które ugruntowało jego pozycję naukową w ówczesnym świecie. W niej zawarł swoje zainteresowanie, co zazwyczaj uważa się, filozofią historii, obecnie historiozofią. Stąd wzięła się Jego interpretacja dotkliwego kryzysu pierwszej połowy XX w. Zwracał też uwagę z całą mocą, na chrześcijańskie dziedzictwo Europy.

¹⁵ Oskar Halecki – *The Limits and Divisions of European History*, New York 1950, s.242.

Prof. Jan Kucharzewski (1876 – 1952), historyk i prawnik,
Prezes Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce w latach 1942-1953 (fot. N.N., ca. 1944 - Wikipedia)

Przedstawił w niej też swoją chrześcijańską interpretację dziejów przeciwstawiając ją materializmowi historycznemu, w szerokim znaczeniu tego terminu¹⁶. Książka ta musiała czekać do upadku komunizmu, by mogło się ukazać pierwsze tłumaczenie w Polsce w 1994 (kolejne wydania w 2000 i 2002). Książka ta została przetłumaczona na wiele języków i była dyskutowana szeroko przez liczne gremia. Wnioskiem podstawowym było przekonanie, że cywilizacja europejska może się rozwijać poza Europą i może być kontynuowana na półkuli zachodniej. W chwili obecnej można przyjąć, że to nowatorskie podejście było słuszne nie tylko dla grona emigracyjnych historyków i naukowców, pochodzących z różnych krajów Europy Środkowo-Wschodniej, ale również dla wszystkich innych badaczy czy twórców kultury obszaru atlantyckiego. W niej zaproponował Halecki, nowy podział chronologiczny dziejów powszechnych oraz nową periodyzację dziejów: podział na epokę śródziemnomorską, europejską

¹⁶ Ks. Grzegorz Ryś – *Chrześcijaństwo jako klucz interpretacyjny historiozofii Oskara Haleckiego* [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, red. Małgorzata Dąbrowska, t. 1, Warszawa – Łódź, IPN, 2012, s.9-15]

i atlantycką¹⁷. Wprowadził również powszechnie stosowany termin: Europy Środkowo-Wschodniej (East Central Europe). Dla Oskara Haleckiego granicą wschodnią tej części Europy była wschodnia granica Rzeczypospolitej Obojga Narodów lub Rzeczypospolitej. Halecki zwracał też uwagę na stałą współpracę niemiecko-rosyjską:

Stalym elementem tej współpracy było otaczanie i izolacja, ewentualnie zaś całkowita eliminacja wszystkich krajów dzielących Niemcy od Rosji, stanowiących prawdziwe, wschodnie przedmurze cywilizacji europejskiej¹⁸.

Następną bardzo ważną pracą była wydana w 1952 książka p.t. *The Borderlands of Western Civilization. A History of East Central Europe*¹⁹, pierwsza i unikalna historia Europy Środkowo-Wschodniej. Do tej pory nie doczekała się przekładu polskiego, natomiast istnieją już przekłady niemiecki w 1980, dwa węgierskie w 1980 i 1995, oraz następne wydania oryginału w 2000, 2001 i 2005. Ta pozycja wywołała dużo dyskusji w gronie historyków zarówno polskich jak i niemieckich i amerykańskich (szereg recenzji w ważnych periodykach historycznych po obu stronach Atlantyku).

W ramach obchodów 1000-lecia Chrztu Polski postanowiono w Rzymie wydać monumentalne i wielotomowe dzieło p.t. *Sacrum Poloniae Millennium. Rozprawy – szkice – materiały historyczne*. Oskar Halecki był autorem tomu 5 p.t. *From Florence to Brest (1439 – 1596)*, który ukazał się w Rzymie w 1958. Ta pozycja wydawnicza świadczy, że Oskar Halecki nie zaprzestał swych badań źródłowych dot. historii chrześcijaństwa w dawnej Polsce i jej powiązań z historią powszechną (w tym również historią Bizancjum)²⁰. Następną ważną pozycją była książka pod tytułem *The*

¹⁷ Oskar Halecki: *Historyk – Szermierz Wolności*, wybór i tł. Janusz Cisek, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2009. s. 39.

¹⁸ Oskar Halecki – *Historia Europy – jej granice i podziały*, Lublin 2000, s.130-131.

¹⁹ Oskar Halecki – *The Borderlands of Western Civilization. A History of East Central Europe*, New York, 503 s., New York 1952.

²⁰ Oskar Halecki – *From Florence to Brest (1439 – 1596)*, Roma 1958, 444 s. (*Sacrum Poloniae Millennium. Rozprawy – szkice-materiały historyczne*, t. 5).

Millenium of Europe opublikowana w 1963²¹. Książka ta wywołała ostrą krytykę prof. Konstantego Grzybowskiego²², znanego ze swoich poglądów marksistowskich, w okupowanej Polsce i pozytywną recenzję przebywającego na emigracji w Szkocji, prof. Leona Koczy²³. Książka ta została wydana również w przekładzie niemieckim w 1966.

Z historii Bizancjum, Oskar Halecki przygotował już w ostatnich latach swego życia, nowe i rozszerzone wydanie w 1972, książki wydanej w oryginale w jęz. francuskim p.t. *Un Empereur de Byzance á Rome*²⁴, co spotkało się z bardzo pozytywnymi recenzjami w świecie badaczy historii Bizancjum.

Oskar Halecki przez wiele lat badał też postać Królowej Jadwigi co zaowocowało całą serią artykułów, ale nie zdołał za życia ukończyć dzieła dot. przyszłej świętej polskiej. Dopiero w 1991, jego uczeń prof. Thaddeus V. Gromada wydał ostatnią pozycję Oskara Haleckiego, opatrzoną swoim wstępem p.t. *Jadwiga of Anjou and Rise of East Central Europe*²⁵.

Osobną częścią każdej działalności naukowej jest publikacja artykułów i rozpraw w periodykach naukowych i udział w konferencjach i kongresach. O ilości prac i artykułów, a także recenzji prac innych świadczy, jak już wspomniano, monumentalna bibliografia Oskara Haleckiego²⁶. W swoim szkicu prof. Maria Zadencka z Uniwersytetu Sztokholmskiego, opisuje udział polskich

²¹ Oskar Halecki – *The Millennium of Europe*, wstęp H. Burgmans, Notre Dame (Indiana) 1963, XXVII +441 s.

²² Konstanty Grzybowski – *Anachroniczna historiozofia profesora Oskara Haleckiego*, „Nowe Drogi” 1964, nr 10, s. 101-107.

²³ Leon Koczy -, „Teki Historyczne” 1964/1965. s. 123-129.

²⁴ Oskar Halecki – *Un Empereur de Byzance á Rome*, wyd. 2 rozszerzone, London 1972, VI _532 s. (przedruk *Un Empereur de Byzance á z 1930 r. i Rome et Byznace au temps du grand schisme d’Occident 1937 r.*)

²⁵ Oskar Halecki - *Jadwiga of Anjou and Rise of East Central Europe*²⁵, Boulder (Colorado) – Highland Lakes (New Jersey) 1991, XVI + 400 s.

²⁶ Michał Kozłowski - *Bibliografia prac Oskara Haleckiego (1908-2011)* [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, red. Małgorzata Dąbrowska, t.2, Warszawa – Łódź, IPN 2014, s.218-269].

historyków, tworzących na emigracji, w światowych historycznych kongresach²⁷. Cytuje też w oryginale fragment artykułu prof. Oskara Haleckiego, przedstawiający dramat położenia tych wybitnych twórców i reprezentantów nauki polskiej i światowej, w sytuacji, gdy spotykali się z historykami, którzy brali w nich udział z ramienia zniewolonej wtedy Polski²⁸.

Ten uderzający dualizm reprezentacji polskiej historiografii był [AMJ: podczas kongresu] bez precedensu. ... To doświadczenie okazało się bolesne i pouczające. ... W wielu wypadkach dawni koledzy, a nawet przyjaciele, którzy inaczej byliby tak szczęśliwi, widząc się ponownie po tylu latach rozłąki, stanęli naprzeciw siebie czując naturalne zażenowanie, które po obu stronach niewidzialnej bariery było spowodowane różnymi względami. Ponadto z narodowego punktu widzenia to było więcej niż bolesne; hańbą było, że dla uczonych tego samego pochodzenia trudniej było współpracować ze sobą niż z historykami z innych krajów, którzy byli świadkami ich niezgody, zastanawiając się czy są to reakcje sztuczne, czy też prawdziwe, ... W takich warunkach zadanie uczonych, którzy reprezentowali wolną historiografię polską za granicą, rzeczywiście było niezwykle trudne. Bez wsparcia rządowego, nie mający żadnej reprezentacji w międzynarodowych komisjach, wymieniani wśród historyków swych krajów zamieszkania, dysponowali tylko jedną zaletą: pełną wolnością wypowiedzi bez obcych instrukcji lub kontroli. Przy różnych też okazjach napotykali na wyrazy współczucia i zrozumienia ze strony wielu kolegów z innych krajów, którzy dobrze pamiętali ich udział w przedwojennych kongresach, jako reprezentantów niepodległej Polski.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że sam Oskar Halecki był głównym inicjatorem udziału polskich historyków w światowych kongresach historycznych od czasów swojej pracy w Lidze Narodów. W kolejnych kongresach w 1923 w Brukseli, w 1928 w Oslo, a szczególnie w Warszawie i w Krakowie w 1933, oraz w Zurychu w 1938, uczestniczyło wielu polskich historyków. Sytuacja uległa zmianie po II wojnie światowej. Halecki uczestniczył w trzech

²⁷ Maria Zadencka – *Polish Exile Historians at the International Historical Congresses*, [w:] *East and Central European History Writing in Exile 1939 -1989*, Edited by Maria Zadencka, Andrejs Plakans and Andreas Lawaty, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2015, s.155-187.

²⁸ Oskar Halecki – *Poland and the Tenth International Congress of Historical Sciences*, „The Polish Review I, No. 1. Winter 1956, s.5-22 [Tłum. A.M. Jabłoński].

kongresach powojennych w Paryżu w 1950, w Rzymie w 1955 i w Sztokholmie w 1960. Powoli jednak zarysowywał się istotny kryzys w organizacji kongresu związany z udziałem bardzo znaczących delegacji historyków z Rosji Sowieckiej. W całej plejadzie historyków polskich tworzących na Zachodzie po II wojnie światowej Oskar Halecki zajmował miejsce wyjątkowe i szczególne. Pokolenie to było ukształtowane jak słusznie zauważył prof. Rafał Stobiecki, przez tradycję wolnej II Rzeczypospolitej. Wymienia obok Oskara Haleckiego, takich historyków jak Wacław Jędrzejewski, Leon Koczy, Jan Kucharzewski, Marian Kukiel, Stanisław Kościałkowski, Karolina Lanckorońska, Otton Laskowski, ks. Walerian Meysztowicz, Władysław Pobóg-Malinowski, Tadeusz Sulimirski, Władysław Wielhorski²⁹.

Nurt publicystyczny

Nurt pracy publicystycznej jest połączony w przypadku Oskara Haleckiego również z nurtem pracy społeczno-politycznej. W pewnym sensie jest on, jak gdyby istotnym uzupełnieniem jego pracy naukowej i dydaktycznej – która jest częścią nurtu naukowego jego drogi życiowej.

Od samego prawie wybuchu wojny trwała ogromna praca Oskara Haleckiego na rzecz okupowanej Ojczyzny. W 1943 zorganizował specjalną konferencję na temat współczesnych losów Europy Środkowo-Wschodniej. Tymczasem w Polsce i w teatrze wojennym w Europie i na całym świecie następowały zmiany niekorzystne nie tylko dla Polski, ale dla całego Jej regionu. Na tajnej konferencji w Teheranie, a potem w Jałcie doszło do nowego rozbioru Polski i do ustalenia nowych stref wpływu między aliantami zachodnimi i nowym ich sojusznikiem w rozprawie z Hitlerem – Sowiecką Rosją – reprezentowaną przez zbrodniarza ludzkości jakim był Józef Stalin. Oskar Halecki wraz z gronem historyków i intelektualistów polskich, którzy znaleźli się na wygnaniu, śledził te wszystkie wypadki z wielką uwagą i przewidywał niezwykle ciężki okres nowej okupacji Polski oddanej na żer Stalinowi i jego rodzimym sojusznikom: polskim komunistom.

²⁹ Rafał Stobiecki – *Oskar Halecki na tle emigracyjnej historiografii polskiej*, [w] *Oskar Halecki i jego wizja Europy* pod red. Małgorzaty Dąbrowskiej, t.1, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa-Łódź 2012, s. 223.

Już w 1945 miał poznać skutki nowej sytuacji sam Polski Instytut Naukowy w Nowym Jorku. W styczniu 1945 reaktywowała swoją działalność w Kraju Polska Akademia Umiejętności (PAU), ale została podporządkowana prawie całkowicie nowej komunistycznej władzy. Oskar Halecki postanowił nie poddać się jej wpływom i potwierdził niezależność Instytutu w Ameryce. Jako odpowiedź, PAU w 1949 r. usunęła ze swoich szeregów profesorów członków Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce m.in. Oskara Haleckiego, Jana Kucharzewskiego, Henryka Arctowskiego, Alfreda Tarskiego i Antoniego Zygmunta. Jak napisał dr Janusz Cisek w szkicu o prof. Oskarze Haleckim:

Niezależność i opór miały swoją gorzką cenę. Niestety także i rząd polski w Londynie uchylił się, choć oczywiście z innych powodów, od finansowania nowojorskiego Instytutu.³⁰

Wkrótce PAU została zawieszona w swojej działalności i jej majątek trwały przejęła Polska Akademia Nauk, wzorowana ściśle na sowieckiej akademii.

W tym okresie twórczości, do najlepszych artykułów Profesora Haleckiego należy jego słynny artykuł opublikowany w jęz. angielskim p.t. *The Sixth Partition of Poland*³¹. W nim Oskar Halecki w sposób nowatorski charakteryzuje kolejne rozbiory Polski w obliczu najnowszego rozbioru (wg niego już szóstego) potwierdzonego hańbą jałtańską, gdzie dawni sojusznicy Polski wydali Ją ostatecznie w ręce Stalina. Do trzech dawnych rozbiorów w XVIII w. - 1772, 1791 i 1795, autor dopisał słusznie decyzję Kongresu Wiedeńskiego w 1815 r. i pakt v. Ribbentrop - Mołotow z 1939 r. i wreszcie ostatni rozbiór ostatecznie podpisany w Jałcie w lutym 1945 r. Tak napisał Oskar Halecki o losie Polaków po ostatnim rozbiorze jałtańskim w 1945 r:

Los Polaków w podzielonej Polsce jest tak ciężki, że nie warto nawet wspominać o losie polskich emigrantów rozrzuconych po całym świecie. Ich tragedię można zamknąć w jednym zdaniu: jeśli pozostaną wierni duchowi Polski, nigdy więcej swego kraju nie zobaczą. Spośród nich jedna grupa zasługuje na szczególną uwagę. Chodzi o Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie, walczące ramię w

³⁰ Oskar Halecki: *Historyk – Szermierz Wolności*, wybór i tł. Janusz Cisek, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2009. s. 39.

³¹ Oskar Halecki - *The Sixth Partition of Poland*, "The Review of Politics", 1945, nr 2, s. 142-155.

*ramię z aliantami na wielu frontach wojny. [...] Nie ma wątpliwości, że wierni polskiej tradycji będą walczyć do samego końca, ale to jakie uczucia nimi targają, uwidacznia liczba samobójstw popełnianych po konferencji jaltańskiej.*³²

Halecki napisał równocześnie wielką ilość tekstów publicystycznych i podjął dalszą wielką pracę wykładową na czołowych uniwersytetach na kontynencie amerykańskim (w USA i w Kanadzie). W latach 1944-1950, prof. Halecki prowadził wykłady w Université de Montréal, a w latach 1945-1962, w University of California at Berkley. W 1955 r. Columbia University zatrudnił go na stanowisku Visiting Professor i umowa trwała aż do 1962 r. W sumie Profesor Halecki wykładał w sposób stały lub dorywczy na 81 college'ach i uniwersytetach na kontynencie amerykańskim. To istny rekord!

W tych bardzo pracowitych dla Niego latach miał bardzo wiele spotkań na forum Kongresu Polonii Amerykańskiej, na forum Instytutu im. Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku i oczywiście na forum współzałożonego przez siebie Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce (the Polish Institute of Arts and Sciences in America – PIASA), z siedzibą w Nowym Jorku. Warto też wspomnieć, że dzięki m.in. Oskarowi Haleckiemu, w 1943 r. powstał jego oddział kanadyjski w Montrealu, który usamodzielniał się dopiero w 1976 r. jako Polski Instytut Naukowy w Kanadzie (the Polish Institute of Arts and Sciences in Canada (PIASC)).

Podczas swoich lat pracy na kontynencie amerykańskim, szczególnie w pierwszym okresie, w latach czterdziestych, Oskar Halecki poszedł w ślady Ignacego Jana Paderewskiego i stał się jego następcą - wielkim orędownikiem na rzecz wolnej Polski. Tak napisał o nim prof. Thaddeus V. Gromada:

*Jest prawdą, że Halecki nie był sławnym artystą i człowiekiem jak Paderewski, ale sprawa „wolnej Polski” ("Free Poland") nie mogła mieć lepszego orędownika, bardziej wymownego i pełnego pasji niż nim był właśnie wtedy Halecki.*³³

³² Ibidem (tłum. prof. Janusza Ciska)

³³ Thaddeus V. Gromada - *Oscar Halecki: Historian and Activist 1942-1946*, Paper presented at the Meeting of the Southern Conference on Slavic Studies, March 29, 2003, Savannah, Georgia.

Jednym z najlepszych artykułów napisanych przez Oskara Haleckiego był artykuł, a właściwie przemówienie wygłoszone w jęz. angielskim, z okazji 200-lecia słynnego Columbia University. Trzech wybitnych polskich uczonych i profesorów wygłosiło wtedy specjalne wykłady: Florian Znaniecki, socjolog, Waclaw Lednicki, slawista i Oskar Halecki, historyk. Wykład Oskara Haleckiego nosił tytuł: *The Polish Scholar-Soldier of Liberty*.

Prof. Florian Znaniecki (1882-1956), światowej sławy socjolog,
twórca nowoczesnej socjologii, tworzył w USA od 1939 (fot. N.N., po II wojnie światowej, Internet)

Oto fragment tego bardzo ważnego wykładu prof. Oskara Haleckiego w tłumaczeniu prof. Janusza Ciska, w którym porusza on problematykę obrony wolności przez przedstawicieli polskiej nauki na przekroju wieków. W tym fragmencie poprzedzającym charakterystykę twórczości Joachima Lelewela i Augusta Cieszkowskiego przywołuje oprócz własnych stwierdzeń ciekawą opinię, znanemu mu osobiście, amerykańskiego historyka Roberta H. Lorda:

Znakomity amerykański historyk rozbiorów, Robert H. Lord, przekonująco wykazał, że ani reforma konstytucyjna, ani odrodzenie kulturalne w duchu wolności nie były w stanie uchronić

Polski przed zniszczeniem przez agresywnych i niewspółmiernie silniejszych sąsiadów.³⁴ Spośród tych, którzy umożliwili wyzwolenie Polski po ponad stu latach niewoli, nie tylko „nieznany żołnierz” wszystkich powstań narodowych, ale również „nieznany uczonec i nauczyciel” codziennego życia, wierny tradycji wolności, zasługuje na pomnik w każdym polskim mieście³⁵.

Ks. prof. Robert Howard Lord (1885-1954), Harvard University,
historyk i dyplomata amerykański (fot. N.N. po 1945 - Wikipedia)

Po krótkiej charakterystyce działań i pism historyka Joachima Lelewela i filozofa Augusta Cieszkowskiego, użyjcie Halecki terminu, który i jemu samemu się w pełni należy – szermierza wolności:

Pośród tych, którzy raz jeszcze zasłużyli na miano szermierzy wolności, bezpiecznie można wskazać dwa szczególnie wymowne przykłady, osoby te bowiem już nie żyją i nie są narażone na represje. Obaj ci uczeni byli historykami, jak i politologami i obaj też musieli najpierw znieść

³⁴ R. H. Lord - *Second Partition of Poland: A Study in Diplomatic History*. Cambridge, Massachusetts, 1915 (polskie tłumaczenie: *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa, 1973).

³⁵ Oskar Halecki - *The Polish Scholar - Soldier of Liberty* [w:] Florian Znaniecki, Wacław Lednicki, Oscar Halecki, *Three Columbia Bicentennial Lectures*, New York 1954, s. 39-47.

okrucieństwa niemieckie, gdy razem z pozostałymi profesorami Uniwersytetu Jagiellońskiego zostali wysłani do obozu koncentracyjnego, najpewniej dlatego że uniwersytet Paulusa Vladimiri (Pawła Włodkowica - przyp. AMJ) trzeba było ukarać za to, że przez 500 lat był twierdzą patriotyzmu. Obaj też musieli doświadczyć tego, co „wyzwolenie” przez Armię Czerwoną naprawdę znaczyło dla wolnych ludzi, którzy wierzą w prawdę.³⁶

Tymi dwoma nie żyjącymi już w 1954 r., byli wspomniani przez Haleckiego profesorowie UJ: Stanisław Kutrzeba i Władysław Konopczyński.³⁷ Ten ostatnio wspomniany wykład na Columbia University można również zaliczyć do następnie omawianego nurtu społeczno-politycznego.

Nurt społeczno-polityczny

Nurt społeczno-polityczny był dla Oskara Haleckiego nieodłącznie związany z nurtem publicystycznym. Były też w nim stałe relacje do głównego nurtu, jego pracy naukowej. Głównym zagadnieniem poruszonym przez niego była obrona szeroko rozumianej sprawy polskiej, związanej z nową sytuacją powojennej Polski.

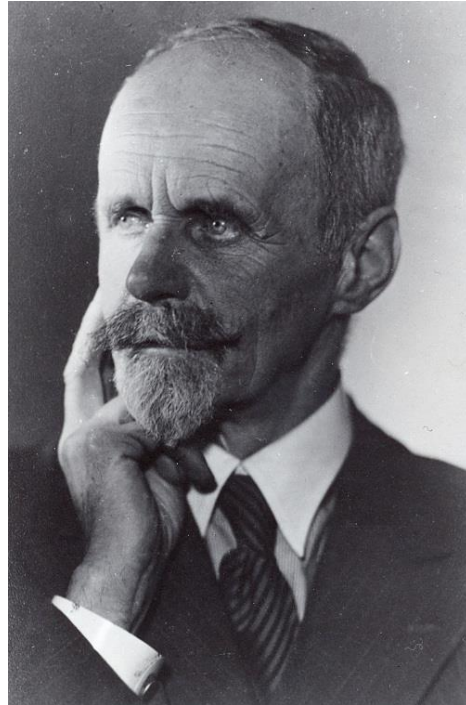
Po II wojnie światowej Halecki wyraźnie widział niebezpieczeństwa dla Polski i dla całego narodu polskiego. Posłużę się w tym miejscu jeszcze innym fragmentem wspomnianego już w poprzednim podrozdziale dot. nurtu publicystycznego, artykułu *The Sixth Partition of Poland* z 1945. Halecki wskazywał w nim na przynależność Polski do Wspólnoty Atlantyckiej mającej charakter duchowy, oparty na „tradycji humanizmu, wolności i demokracji”, ale musi się on opierać na ideałach chrześcijaństwa³⁸. W końcowym fragmencie tego artykułu zawarł Halecki bardzo ważną myśl: *Sto lat temu, Wielka emigracja starała się wypracować filozofię życia*

³⁶ Ibidem

³⁷ Ibidem

³⁸ Andrzej Maciej Brzeziński – *Oskar Halecki a Liga Narodów – Poglądy i działalność*, Wydawnictw Uniwersytetu Łódzkiego, 2016, s. 9-10.

*narodowego i międzynarodowego opartą na ideałach chrześcijaństwa. Dzisiaj kolejna emigracja musi podjąć to zadanie, służące w ten sposób Polsce i ludzkości, obu ukrzyżowanym*³⁹.

Prof. Władysław Konopczyński (1880-1952), wybitny polski historyk, członek tajnej Ligi Narodowej i ruchu narodowego, twórca Polskiego Słownika Biograficznego, prześladowany przez komunistów (fot. N.N., fot. z czasów powojennych - Internet)

Podczas konferencji jałtańskiej zdecydowano, że Polska będzie reprezentowana na konferencji założycielskiej ONZ w San Francisco, 25 kwietnia 1945, przez marionetkowy rząd „jedności narodowej” z udziałem „londyńskich Polaków”, chociaż nie było nawet pewne czy ten rząd powstanie jeszcze przed rozpoczęciem konferencji. Zaproszenia do udziału w konferencji wysłano 5 marca 1945 do rządów 39 państw, z pominięciem legalnego rządu RP na uchodźstwie w Londynie. Wtedy rząd Tomasza Arciszewskiego wysłał 12 marca notę protestacyjną wobec Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych i Chin, że jest „jedynym legalnym i niezależnym

³⁹ Oskar Halecki - *The Sixth Partition of Poland*, "The Review of Politics", 1945, nr 2, s. 142-155, Tłum. J. Ciska [w: *Oskar Halecki: Historyk – Szermierz Wolności*, wybór i tł. Janusz Cisek, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2009., s. 215].

przedstawicielem Państwa Polskiego”. Sytuacja uległa zaostreniu przez wystąpienie rządu sowieckiego, żądającego udziału w delegacji marionetkowego rządu E. Osóbki-Morawskiego.⁴⁰ Oskar Halecki wystąpił z ostrą krytyką postawy Sowietów, podczas swego wystąpienia radiowego w nowojorskiej rozgłośni WMCA p.t. *Who will speak for Poland in San Francisco?* Stwierdził, że sowieckie veto przeciwko zaproszeniu legalnego rządu polskiego jest „kolejnym krokiem w kierunku likwidacji niepodległości Polski”. Oskar Halecki stwierdził również, że dla Polski najlepszy będzie „pusty fotel”. Nieobecność Polski będzie jego zdaniem, najmocniejszym argumentem przeciwko decyzjom jałtańskim, które powinny być całkowicie zrewidowane. Halecki zakończył swoje wystąpienie, że w Jałcie nikt nie mówił głośniej przeciwko Polsce niż „Iwan Groźny, Piotr Wielki i Katarzyna II”, natomiast w San Francisco tymi, którzy pierwsi opowiedzą się za Polską będą „Jerzy Waszyngton, Abraham Lincoln i Woodrow Wilson”.⁴¹

W tym czasie zwrócił się o konsultację do Oskara Haleckiego mec. Charles Rozmarek, prezes nowo powołanego Polish American Congress (PAC), na największym zjeździe w historii, przedstawiciele organizacji polonijnych w Buffalo, NY , 28 maja – 1 czerwca 1944. Mecenas Rozmarek uzyskał zezwolenie State Department na udział delegacji PAC jako obserwatora w konferencji w San Francisco na prawach zrzeszeń i organizacji społecznych. Wtedy powołał prof. Oskara Haleckiego w skład delegacji PAC w roli „doradcy historycznego”⁴².

W czasie swojej działalności na emigracji, Halecki nie pisał o swojej działalności w strukturach Ligi Narodów na rzecz międzynarodowej współpracy intelektualnej. Na temat Ligi Narodów i jej znaczenia napisał jednak w obszernym tomie *„Tysiąclecie Polski katolickiej”*, wydanym w serii „Sacrum Poloniae Millennium” wyd. w Rzymie:

⁴⁰ Andrzej Maciej Brzeziński – *Oskar Halecki a Liga Narodów – Poglądy i działalność*, Wydawnictw Uniwersytetu Łódzkiego, 2016, s. 299.

⁴¹ Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. Generała Władysława Sikorskiego, AHE/941. Powielony tekst broszury *Who will speak for Poland in San Francisco?*

⁴² Andrzej Maciej Brzeziński – *Oskar Halecki a Liga Narodów – Poglądy i działalność*, Wydawnictw Uniwersytetu Łódzkiego, 2016, s. 305.

Polska odrodzona potrzebowała trwałego pokoju i dlatego, wobec niedostateczności systemu aliantów opartego na zwodniczej koncepcji równowagi europejskiej, popierała mimo wszelkich niedostatków Ligę Narodów, tę zasadniczo chrześcijańską ideę organizacji międzynarodowej, opartej na postawieniu prawa przed siłą.⁴³

Mec. Charles Rozmarek, Prezes Polish American Congress (PAC) z Richard J. Daley, burmistrzem Chicago w siedzibie Polish National Alliance (PNA), po 1945 (arch. PAC, Chicago, Illinois) Halecki znając realia po II wojnie światowej zdawał sobie sprawę, że nowa organizacja międzynarodowa nie będzie już mieć wiele wspólnego z ideą chrześcijańską. Liczył jednak na to, że jego idea tzw. rozbrojenia moralnego dla uniknięcia przyszłej wojny, jaką zaproponowała delegacja polska w 1932 na forum Ligi Narodów, może uzyskać nowe sformułowanie na forum powstającego ONZ.

⁴³ Oskar Halecki – *Pierwsze Tysiąclecie Katolickiej Polski*, Edizioni Hosianum Roma 1966, s. 30-31. [w: *Oskar Halecki, Historyk - Szermierz Wolności*, wybór i tł. Janusz Cisek, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2009., s. 58-74].

Halecki też głęboko rozumiał fałszywą ocenę Papieża Piusa XII przez kręgi nieprzychylnie Watykanowi i posądzające go nawet nieprawdziwie o kolaborację z Niemcami hitlerowskimi. Prawdą jest, że Stolica Apostolska zachowywała dla przetrwania daleko posuniętą neutralność zewnętrzną, przy wielkiej pracy dla zachowania swego istnienia i uchronienia Kościoła przed prześladowaniami w samych Włoszech, w Niemczech i w krajach okupowanych na Zachodzie. Z tego powodu napisał książkę o Piusie XII wspólnie ze swoim uczniem, James F. Murray, Jr. *Eugenio Pacelli, Pope of Peace*⁴⁴. Książka ta miała szereg wydań w tym przekład na jęz. hiszpański. W tym okresie zajął się też aktywną działalnością na polu katolickim i w obronie praw Kościoła w okupowanej przez komunistów Polsce. Podczas Tygodnia Wolności Religijnej w Nowym Jorku w listopadzie 1953 r. zorganizował napisanie listu podpisanego przez wybitnych świeckich i duchownych do redakcji "The New York Times", przypominając światu o losie uwięzionych przez komunistów kardynałów: Stefana Wyszyńskiego, Józsefa Mindszentyego i Alojzija Stepaniça. Upominał się również o los duchownych grecko-katolickich i prawosławnych.

Millenium Chrztu Polski było przedmiotem wielu dogłębnych studiów i kwerend naukowych prowadzonych przez Profesora, który możemy w tej chwili stwierdzić, był w pewnym sensie współautorem szerokiego zakresu prac duchowych zaproponowanych Episkopatowi Polski przez Prymasa Tysiąclecia. Oskar Halecki wierzył w wyjątkową rolę Kościoła w historii Polski, która była źródłem siły narodu polskiego i jego walki na przestrzeni wieków. Oskar Halecki doceniał ogromne znaczenie wiary w oporze przeciwko nowemu okupantowi, dlatego był zniechęcony przez propagandę komunistyczną na przestrzeni prawie trzydziestu ostatnich lat swego życia. Stał w pierwszym szeregu głosów sprzeciwu przeciwko dyktaturze komunistycznej. Jego głos musiał być donośnym głosem, ponieważ objęto cenzurą prawie wszystko co napisał zarówno przed, podczas jak i po wojnie. Jak wspominał w swoim artykule prof. Marek Kornat p.t. *Oskar Halecki a Stolica Apostolska* cytując m.in. innego historyka polskiego prof. Jerzego Kłoczowskiego:

⁴⁴ Oskar Halecki and James F. Murray, jr. – *Eugenio Pacelli. Pope of Peace*, New York 1951, VIII + 355 s.

Halecki to „Europejczyk utożsamiający się niezwykle silnie z religijno-kulturowymi korzeniami europejskiego kręgu cywilizacyjnego”⁴⁵. Głosząc wizję „cywilizacji atlantyckiej” jako formacji przejmującej dziedzictwo cywilizacji europejskiej w dziejowym spadku, nie wyobrażał sobie jej przetrwania bez religii – bez chrześcijaństwa i Kościoła rzymskiego⁴⁶.

Do lat 90-tych pozostawał praktycznie pisarzem i historykiem zupełnie nieznanym w Polsce. Nawet obecnie znajomość nie tylko jego dzieł, ale nawet jego nazwiska jest niezwykle rzadka nawet w kołach specjalistów. Przełomem była jednak ostatnio zorganizowana przez prof. Marię Dąbrowską seria sympozjów poświęconych dorobkowi naukowemu Oskara Haleckiego w latach 2010 – 2014 co zaowocowało bardzo cennymi trzema tomami rozpraw prezentowanych na sympozjach pod wspólnym tytułem *Oskar Halecki i jego wizja Europy*⁴⁷.

W 1964 r. zmarła nagle Jego ukochana żona Helena. Powoduje to załamanie u Profesora Haleckiego i wtedy przerwał na pewien czas swoją pracę pogrążając się w żałobie po tej wielkiej stracie. Zdołał jednak ogromnym wysiłkiem woli powrócić raz jeszcze na scenę publiczną podczas obchodów centralnych Millenium poza granicami Ojczyzny. W Rzymie na specjalnej akademii w obecności Papieża Pawła VI wygłosił ważne przemówienie o tysiącleciu Chrztu Polski po włosku, wydane później w formie specjalnej broszury, a także przetłumaczone na jęz. polski⁴⁸. W nim dokonał chronologicznego przeglądu historii Polski i wpływu przyjęcia chrześcijaństwa w 966 r. W drugiej części swego wystąpienia zawarł pewne refleksje o charakterze politycznym, ale wyrażające nadzieję w siłę Opatrzności i Jej wpływu na bieg dziejów:

⁴⁵ Jerzy Kłoczowski – *Oskar Halecki i jego walka o miejsce w Europie* [w:] *Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego, Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wychodźstwie*, red. H. Bulhak, Warszawa 1994, s. 397-406.

⁴⁶ Marek Kornat – *Oskar Halecki a Stolica Apostolska* [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, red. Małgorzata Dąbrowska, Instytut Pamięci Narodowej, Uniwersytet Łódzki, t.1, Warszawa-Łódź 2012, s.150.

⁴⁷ *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, red. Małgorzata Dąbrowska, Instytut Pamięci Narodowej, Uniwersytet Łódzki, t. 1, Warszawa-Łódź 2012, 286 s.; t. 2, Warszawa-Łódź 2014, 318 s.; t. 3, Warszawa-Łódź, 2014, 423 s.

⁴⁸ Oskar Halecki - *Pierwsze tysiąclecie katolickiej Polski*, „L'Osservatore Romano”, 15 I 1966, Roma [cytat za *Oskar Halecki, Historyk - Szermierz Wolności*, wybór i tł. Janusz Cisek, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2009, s. 29-30].

Istnieją trzy poważne przyczyny do nadziei. Pierwsza z nich znajduje się w historii Polski: nasz naród przeżył tysiąc lat wraz z licznymi, niebezpiecznymi kryzysami i przeżyje także obecny kryzys światowy. Polska katolicka trwa pod przewodem swego Kościoła, jedynej instytucji, która od X do XX stulecia popierała wszystkie najszlachetniejsze wysiłki narodu i która może kierować jego przyszłymi wysiłkami „w światłach Tysiąclecia”. Druga przyczyna to ponadnarodowa i łatwa do odnalezienia w historii powszechnej. W roku 962 [...] zostało utworzone cesarstwo, które było chrześcijańskie, lecz często walczące z papieżem i zagrażające niezawisłości swych sąsiadów, zwłaszcza Polski. W roku 1962 został zwołany do Rzymu sobór powszechny z udziałem wszystkich katolickich narodów, a szczególnie aktywnym ze strony polskiej. Sobór ten otworzył nieprzewidziane perspektywy na jedność chrześcijańskiego świata i na trwały pokój, oparty na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności [...]. I to prowadzi nas do ostatniej przyczyny naszej nadziei [...]. Polska, która zawsze mogła się chlubić opieką świętych, cieszyła się tym przywilejem także w okresie klęsk.⁴⁹

Warto jest wspomnieć na zakończenie tej części szkicu, że Halecki był wielkim proponentem federacji Środkowo-Wschodniej Europy, co wynika z tekstów wygłoszonych eulogii oraz refleksji, przedstawicieli różnych organizacji naukowych istniejących w Ameryce, w kołach narodów ujarzmionych przez Rosję Sowiecką⁵⁰. Ta wizja stworzenia niezależnego i składającego się z suwerennych państw tej części Europy odżyła na nowo wraz z odnowioną wizją nie tyle Międzymorza co Trójmorza obejmującego, od północy państwa bałtyckie (Estonię, Łotwę i Litwę), Polskę, Czechy, Słowację, Austrię, Węgry, a na południu Słowenię, Chorwację, Rumunię i Bułgarię⁵¹. Czy to będzie odzwierciedlać w pewnym stopniu dążenia Haleckiego trudno powiedzieć, ponieważ istniejąca kiedyś siła wspólnej chrześcijańskiej kultury jako spoiwa tych ziem, obecnie uległa pewnemu zmniejszeniu. Trwa jednak odbudowa wzajemnych kontaktów nie

⁴⁹ Ibidem

⁵⁰ Oskar Halecki (1891-1973) – *Eulogies and Reflections*, Edited by Thaddeus V. Gromada, Tatra Eagle Press, Hasbrouck Heights, New Jersey 07604, 2013, 71 s.

⁵¹ Jan Parys – *Trójmorze w Europie*, „Do Rzeczy”, Nr 33/386 10-16 sierpnia 2020, s.64-65.

tylko w sferze politycznej czy gospodarczej, ale w sferze kulturowej o odnowę znaczenia wspólnej chociaż niezwykle trudnej historii.

Zamiast podsumowania

Każdy z nas odbywa swoje pielgrzymowanie. Częścią jego, dla zainteresowanych pracą twórczą innych, są biblioteki. Autor miał możliwość wziąć do ręki po raz pierwszy książkę, której Oskar Halecki był współautorem – *Cambridge History of Poland*, w Fińskiej Bibliotece Narodowej (Kanaslliskirjasto – Nationalbibliotek) w 1969.

Oskar Halecki był gorącym patriotą, chociaż był z wyboru Polakiem. Był człowiekiem głębokiej wiary, głosił w swoich pracach wierność chrześcijańskiej tożsamości, Kościołowi i wyrażał umiłowanie wolności i demokracji w kulturze europejskiej. Akcentował odrębność Europy Środkowo-Wschodniej i jej kulturowy związek z cywilizacją zachodnią (w tym również z atlantycką). Jak ktoś słusznie sformułował – Jego prace pisane głównie po angielsku i francusku, kształtowały w dużym stopniu, w ubiegłym i również w tym wieku, – wyobrażenia Zachodu o dziejach Polski: najpierw „przedmurza chrześcijaństwa”, a potem pierwszej ofiary dwóch sprzymierzonych mocarstw totalitarnych, Niemiec hitlerowskich i Rosji Sowieckiej. Za swoją wierność tym ideałom był z determinacją zwalczany przez komunistów w Polsce, ale również przez kręgi lewicowe czy lewicujące w Ameryce.

Profesor Oskar Halecki zmarł samotnie 17 września 1973 r. w White Plains, w stanie Nowy Jork. Jego wielkie dziedzictwo żyje w Jego pracach napisanych w jęz. niemieckim, francuskim, włoskim, hiszpańskim, ale przede wszystkim w publikacjach w jęz. polskim i angielskim.

20 października 1973 r. specjalną mszę św. żałobną odprawił za Jego duszę w nowojorskiej katedrze św. Patryka, Jego Eminencja ks. John Kardynał Król, Arcybiskup Filadelfii, a eulogie wygłosili m.in. przedstawiciele środowisk naukowych z kręgu Trójmorza. Profesor Oskar Halecki był uhonorowany za swojego życia wieloma odznaczeniami. Do najważniejszych należą cztery doktoraty honorowe: Uniwersytetu w Lyonie, Uniwersytetu w Montrealu, DePaul University w Chicago i Fordham University w Nowym Jorku. Z wielkich odznaczeń należy wymienić, że był

Kawalerem Łaski i Dewocji Zakonu Kawalerów Maltańskich, Kawalerem Orderu Polonia Restituta, Kawalerem i Oficerem Orderu francuskiej Legii Honorowej, Kawalerem Węgierskiego Orderu Croix de Merita, i Komandorem Papieskiego Orderu św. Grzegorza Wielkiego, najwyższego odznaczenia watykańskiego. Jego prace prawie zupełnie są zapomniane w Jego Ojczyźnie - tak ukochanej przez Oskara i Jego żonę, Helenę - Polsce.

Pośmiertnie, w 1991, Jego wierny uczeń profesor Thaddeus V. Gromada wydał, jak wcześniej już wspomniano, ostatnią książkę Oskara Haleckiego *Jadwiga Anjou and the Rise of East Central Europe*⁵². Ukazały się też nowe wydania (w tym pierwsze polskie) Jego bezcennych wcześniejszych pozycji książkowych⁵³. Brak jest w dalszym ciągu monografii naukowej Oskara Haleckiego i zbioru dzieł wszystkich czy nawet wyboru Jego pism zarówno w jęz. polskim jak i w angielskim.

Przechodząc już prawie dziesięć lat temu, pod Wawelem, oglądałem wmurowane tam cegielki - jest w tym murze zapisana miłość do odzyskanej w 1918 r. Ojczyzny. Przypadkowo natknąłem się na cegielkę ufundowaną przez Oskara i Helenę z Szarlowskich, Chaleckich-Haleckich w 1922 r. Cegielka ich nosi numer 1703. Pamiętam jak powoli wchodziłem na wzgórze wawelskie drogą prowadzącą przez bastion Króla Władysława IV Wazy, gdzie w dalszym ciągu stoi pomnik Naczelnika Tadeusza Kościuszki na koniu. Profesor Oskar Halecki, kawaler maltański, heraldyk i genealog, bizantynista, historyk średniowiecza i dziejów nowożytnej Polski, historyk europejski, nowoczesny federacjonista, intelektualista katolicki, polski i watykański dyplomata, działacz polonijny, był przede wszystkim wielkim i nieugiętym Sermierzem Wolności, w służbie Bogu i Ojczyźnie.

⁵² Oskar Halecki – *Jadwiga Anjou and the Rise of East Central Europe*, with Foreword of T.V. Gromada, Boulder (Colorado) – Highland Lakes (New Jersey) 1991, s. 400.

⁵³ *Oskar Halecki (1891-1973) – Eulogies and Reflections*, Edited by Thaddeus V. Gromada, Tatra Eagle Press, Hasbrouck Heights, New Jersey 07604, 2013, s.71.

Cegielka wawelska nr 1703 z 1922 r. - Oskara i Heleny z Szarłowskich Chaleckich-Haleckich

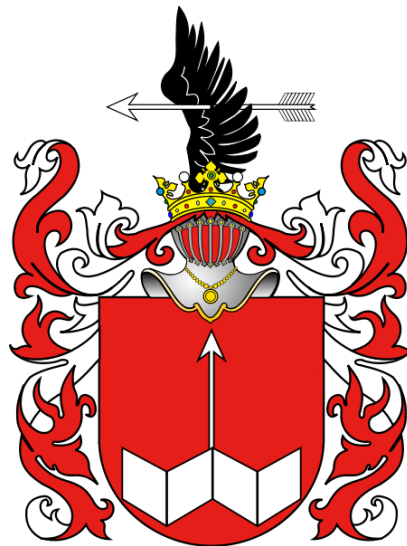
(fot. A.M. Jabłoński, 2011 r., zbiory prywatne dr inż. A. M. Jabłońskiego)

Oskar Halecki był również poetą, ale pisał głównie dla swojej żony, a czasem, ale nadzwyczaj rzadko, dla innych. W londyńskich i przecież liberalnych „Wiadomościach” z 25 września 1955 w relacji z wieczoru artystycznego urządzonego w Nowym Jorku ku czci Jana Lechonia, przytoczono fragment wiersza, jakim zwrócił się do wielkiego poety, Halecki⁵⁴:

*Powinienem Cię witać dzisiaj lekkim żartem,
Bo wszyscy są zmęczeni i chcą być weseli.
Lecz wolę stanąć z Tobą przed oknem otwartym,
Z którego wychyla się smutna postać w bieli.
Zjawiała się na chwilę przeszłość staropolska
Ukryta w Syrokomli modrzewiowym dworze,
Gdzie zawierucha do niej nie dotrze mongolska
Idąca na pałace i kościoły Boże.*

⁵⁴ *Debiut aktorski Lechonia*, „Wiadomości” 1955, nr 39, cyt. za - Sławomir M. Nowikowski – *Oskar Halecki na lamach „Wiadomości”* [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy* pod. red. Małgorzaty Dąbrowskiej, t.1, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa-Łódź 2012, s.165.

*Zagubił się jej tylko płaszcz karmazynowy,
Tak jak korona Orla znikła szczerozłota,
A zamiast polonezów lub epickiej mowy
Słucha arii z kurantem i rymów Or-Ota.
Nie wiem, czy nas poznaje, gdy ze szlaku wygnania
Zbaczą do niej dzisiaj nasze tęskne kroki.
Bramy nam nie otwiera. Tylko duch nasz wchłania
Prze okno tysiącletnich wspomnień czar głęboki.
Za chwilę w gwar współczesny wrócimy bezdomni,
Ty z wierszem, a ja prozą głosząc wieść tę samą,
Bo żaden z nas o cichym dworze nie zapomni,
Gdzie przeszłość Polski żyje – za zamkniętą bramą.*

Polski herb szlachecki Chalecki (odmiana herbu Abdank) - Wikipedia